

Ольга ОВЧАРОВА,
вчитель-методист вищої категорії
Криворізької ЗОШ І-ІІІ ст. № 69

Розвиток розумових здібностей учнів як необхідна складова формування інноваційної творчої особистості

Від якості, глибини і обсягу знань, якими оволодіває підрастаюче покоління, значною мірою залежить подальший прогрес нашого суспільства. І тому сьогодні, в умовах прискорення науково-технічного прогресу актуальною стає проблема навчити учнів мислити, виробити ще в молодших класах стійкий інтерес до знань і прагнення самостійно опанувати, свідомо застосовувати їх для розв'язання практичних завдань.

Початкова освіта – це перший освітній рівень, який закладає фундамент загальноосвітньої підготовки школярів. Тому пріоритетними завданнями навчання у початковій школі на етапі становлення креативної освіти мають бути не лише формування в учнів певного обсягу знань, загальнонавчальних умінь та навичок, а й розвиток інноваційної творчої особистості дитини. Ідеї розвивального навчання найбільше відповідають поставленим завданням. Тому зрозуміло, що абсолютна більшість учителів-практиків дедалі частіше звертаються до ідей, засад і методик розвивального навчання, щоб ефективніше впроваджувати ідеї креативної освіти.

Теоретичні та практичні поради К. Ушинського, Я.Корчака, В.Сухомлинського, Ш.Амонашвілі та інших видатних педагогів переконують нас у необхідності всебічного розвитку дитини: інтелектуального, духовного, фізичного, трудового, естетичного в активній діяльності, різних видах співпраці дитини й дорослого, окремої індивідуальності й колективу. Перед сучасною освітою постає завдання не тільки давати знання, а й сформувані особистість – творчу людину.

Розумовий розвиток, у широкому розумінні цього слова, можливий за умови, коли діти глибоко осмислюють навчальний матеріал. А процес мислення, як відомо, починається із запитання, здивування. Про це писав видатний дослідник і філософ Аристотель. Отже, на своїх уроках, коли це можливо і доцільно, створюю проблемні ситуації, використовую частково-пошуковий метод, елементи розвивального навчання. Тому на уроках звучать запитання і завдання: Як ви думаєте? Чому ви так думаєте? Доведіть свою думку. Зробіть порівняння. Який висновок зробили?

З метою розвитку розумових здібностей учнів та формування творчої особистості виокремлюємо такі види завдань:

1. Завдання з елементами дослідження (порівняйте, доведіть, узагальніть, зробіть висновок).
2. Виконуючи завдання, учні відкривають для себе нові зв'язки, залежності і переконуються в їх справедливості.
3. Практичні вправи, спрямовані на вміння читати графіки, діаграми, креслення, що вчать порівнювати величини.
4. Завдання творчого характеру (самостійно складені задачі), різні завдання з читання (описи, вірші, кросворди).
5. Вправи на кмітливість, цікаві завдання, задачі-жарту, задачі або завдання з логічним навантаженням.

Всю систему творчих тренувальних вправ та пізнавальних завдань розподіляємо на кілька рівнів за їх складністю. Завдання першого рівня стверджувальні, коли учень лише обґрунтовує твердження. Завдання другого рівня дають змогу самостійно дійти певних висновків, довести їх правильність, перевірити тощо. Вправи і задачі третього рівня стимулюють дітей до активної розумової діяльності, до творчого пошуку.

Щоб включити дитину у навчально-виховний процес на уроці, зацікавити її, намагаємося знайти те зернятко-запитання, здивування, яке не відпустило б увагу дитини, спонукало шукати рішення, пояснення, тобто активізувало мислення.

Так, на уроках математики, під час вивчення нових цифр, використовую загадки, ребуси, шаради. Наприклад:

1. Які цифри заховалися в словах?
Родина (один).
Вітрила (три).
Відвар (два).
Сім'я (сім).
2. Послухайте і відгадайте загадку.
Під одним дахом чотири брати живуть. (С т і л).
– Які слова, що називають числа, ви почули в нашій загадці? (Один, чотири).

3. Пригадайте назву першого компонента при додаванні і візьміть першу букву; з назви другого компонента при відніманні – теж першу букву; з назви результату при додаванні – останню букву.

– Яке слово отримали? (Доданок, від'ємник, сума). Число два.

Цікава для учнів, і така, що активізує розумову діяльність, є робота над задачами з неповними або зайвими даними:

– Роздивіться умову задачі, доповніть її, поставте запитання:

Задача № 1.

Було – 5 хлопчиків.

Прибігло – ...

Стало – ...

Задача № 2.

Дубів – 10 дерев.

Лип – ...

Тополь – 5 дерев.

– Чи можемо відразу розв'язати задачу? Чому?

Задача № 3.

Перша полиця – 9 книжок.

Друга полиця – 5 книжок.

Всього книжок – ?

– Зміни запитання задачі так, щоб вона розв'язувалася дією віднімання.

(На скільки більше книжок на першій полиці, ніж на другій?).

Задача № 4.

У кошику в Оленки було 7 груш, десять грибів і три яблука.

Скільки всього фруктів було в кошику? (Задача із зайвими даними).

Розвивальну функцію має виконання завдань на розумове і практичне конструювання. Варіантом завдань на конструювання є такі, що потребують переформулювання умови задачі. Наприклад:

Задача № 1.

– Прочитай задачу.

Степан зібрав 17 кг огірків. Це на 5 кг більше, ніж зібрав Андрій.

Скільки кг огірків зібрали хлопчики разом?

Завдання.

– Заміни підкреслені слова іншими так, щоб не змінився зміст задачі.

(Треба замінити "це на 5 кг більше, ніж зібрав Андрій" на "Андрій зібрав на 5 кг менше, ніж Степан").

Задача № 2.

– Прочитай задачу.

Купили 2 альбоми по 3 грн 50 к. і 5 олівців по 20 к.

Завдання.

1. Постав такі запитання до умови, щоб вийшло дві різні задачі.

(Скільки грошей заплатили за альбоми?)

(Скільки грошей заплатили за олівці?).

2. Постав таке запитання, щоб останньою дією було віднімання.

(На скільки більше грошей заплатили за альбоми, ніж за олівці?).

Задача № 3.

Першого дня зібрали 35 кг ягід, а другого 20 кг ягід.

Скільки всього кг ягід зібрали?

Завдання.

Зміни запитання так, щоб задача розв'язувалася дією віднімання.

Яким числом можна замінити кількість ягід, зібраних другого дня?

До активної розумової діяльності спонукають завдання творчого характеру. Так, під час роботи над рівняннями пропонують такі завдання:

1) Розглянь рівняння:

$$x : 7 = \dots$$

– Поміркуй, чи можна доповнити рівняння довільним числом?

– Доведи свою думку.

(У рівнянні невідоме ділене. Щоб його знайти, треба частку помножити на дільник. Отже, можна доповнити рівняння будь-яким числом).

2) Розглянь рівняння:

$$\dots + x = 70598$$

– Чи можна взяти довільне число, щоб доповнити рівняння?

(Ні, не можемо брати довільне число. Маємо рівняння на знаходження невідомого доданка. Сума ж двох доданків не може бути більшою за 70598).

3) Розглянь рівняння:

$$x \cdot \dots = 0$$

– Яким числом можна доповнити це рівняння?

– Тільки одним чи будь-яким? Чому?

(У рівнянні невідомий множник. Щоб його знайти, треба добуток розділити на відомий множник. Отже, доповнити рівняння можна будь-яким натуральним числом).

4) Склади приклади за поданою схемою:

$$\dots + \dots = 9$$

$$\dots + \dots = 25$$

$$\dots - \dots = 7$$

$$\dots - \dots = 25$$

$$\dots \cdot \dots = 36$$

$$\dots : \dots = 100$$

$$\dots : \dots = 5$$

$$\dots : \dots = 10$$

Завдання на виключення зайвого корисні для формування в учнів умінь різнобічного аналізу, виділення головних ознак поняття.

Наведемо варіанти завдань на виключення зайвого на уроках математики:

1) Розглянь ряди чисел. Знайди в кожному "зайве число".

Як назвати числа, що залишилися?

а) 28, 7, 42, 32, 14.

Варіант відповіді:

(Зайве число – 7, бо воно не ділиться на 2, як всі інші числа).

б) 13, 33, 11, 55, 22, 77.

Варіант відповіді:

(Зайве число 22, бо воно одне парне серед усіх інших чисел, які непарні).

Другий варіант відповіді:

(Зайве число – 13, бо воно утворене двома різними цифрами на відміну від тих, у запису яких по дві однакові цифри).

в) Яке число "зайве" у цьому ряду?

Яке з чисел, що залишаються, найбільше після вилучення зайвого числа?

29, 49, 100, 39, 59.

("Зайве" число – 100. Найбільшим після вилучення буде число 59).

Якщо вилучити один приклад, то у всіх, що залишаються, буде однакова відповідь. Який це приклад?

$$40 + 8 - 3 =$$

$$40 - 8 + 3 =$$

$$(40 + 8) - 3 =$$

$$40 + (8 - 3) =$$

$$40 - 3 + 8 =$$

Виконуючи завдання на виключення зайвих даних з умови, учні чіткіше розрізняють суттєве і несуттєве, встановлюють зв'язок між шуканим і даним.

Одним із засобів розвитку розумової активності учнів є робота над задачами з логічним навантаженням.

1. Прочитай задачу.

Зібрали 20 кг слив, яблук – у 2 рази більше, ніж слив, а груш – на 15 кг менше, ніж яблук. З яблук і груш зварили повидло.

Скільки кілограмів фруктів залишилося?

Чи можна дати відповідь, не розв'язуючи задачу? Чому?

2. Яку паличку перекласти, щоб рівність була правильною?

$$VI - IV = IX$$

3. У хлопчика були іграшки: 4 вантажних автомобілів, а легкових – менше. Яка найбільша кількість іграшкових машинок може бути в хлопчика?

Завдяки таким вправам поживається урок, у дітей виробляється потяг до напруженої розумової праці. Пізнавальні завдання спонукають до творчої роботи, сприяють розвитку нестандартного мислення.

Одним із найважливіших показників культури людини, її інтелекту є мовлення. Розвинене мовлення – основа розумової діяльності. Стимулюючи мовлення дитини, треба спиратися на її мислення, збуджувати роботу мозку. Міркуючи, учні вчать послідовно і чітко висловлювати свою думку.

На уроках читання учні розмірковують про характери і вчинки героїв твору:

1. Знайди і поясни образні слова та вислови, якими передаються суттєві ознаки події.

Наприклад. Як ти розумієш вислів "дрімають села", "садки дрімають", "тихо гріються хатки"? Який настрій вони створюють?

2. Знайди слова, що образно передають різний стан людини, засоби спілкування, зовнішність діючих осіб, і спробуй пояснити, чому автор добирав саме такі слова.

3. Визнач головну думку твору.

Це завдання інтегрує в собі аналіз, порівняння, доведення. Тут доцільна така послідовність: виділення речень, які передають найважливіші думки; визначення головної діючої особи; встановлення зв'язку між головною думкою твору і змістом прислів'їв та приказок, які йому відповідають.

4. Завдання на формування оціночних суджень: морально-етичне оцінювання.

Як ти зрозумів вчинок головного героя? Як би ти вчинив на його місці? Чому?

5. Визнач ставлення автора і читача до зображуваного в художньому творі. З чого можна дізнатися, що автор співчуває або засуджує вчинок діючої особи?

Уроки, на яких школярі міркують взаємозв'язаними судженнями, збагачують їхні знання, розвивають мовлення і мислення, а також вселяють у дітей впевненість, закладають підвалини самостійної творчої діяльності, такої необхідної в подальшому.

Таким чином, організація навчально-виховного процесу з метою розвитку розумових здібностей та пізнавальної активності учнів передбачає планування роботи за такими основними напрямками:

По - п е р ш е, докорінне змінення позиції учнів у процесі навчання, підвищення їхньої ролі, розширення функцій. Мається на увазі гуманізація навчально-виховного процесу, що принципово змінює не тільки ставлення учнів до навчальної діяльності, а й до всього, що відбувається на уроці.

По - д р у г е, організація співтворчої діяльності на уроці.

По - т р е т ь е, створення сприятливих умов для учнів з різними навчальними здібностями шляхом диференціації, особистісно орієнтованого підходу, щоб кожен учень працював на максимальній для нього межі можливостей.

Л і т е р а т у р а

1. Гільбух Ю. З. Розумово обдарована дитина. Психологія, діагностика, педагогіка / Ю. З. Гільбух. – К., – 1992. – 84 с.
2. Гільбух Ю. З., Георгіївська В. А. Розвивайте розум дітей: Альбом в 2-х ч. – Ч.2. / Ю. З. Гільбух, В. А. Георгіївська. – К. : Освіта, 1993. – 80 с.
3. Іванішена С. Форми та методи інтерактивного навчання // Початкова школа. – 2006. – № 3. – С. 9–11.
4. Карнаух Т. В. Впровадження інтерактивних методів навчання й читання // Початкова школа. – 2005. – № 11. – С. 5–8.
5. Комар О. Інтерактивні технології – технології співпраці // Початкова школа. – 2004. – № 9. – С. 5–7.
6. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи / О. Я. Савченко. К. : Генеза, 1999, – 368 с.
7. Савченко О. Я. Розвиток пізнавальної активності молодших школярів / О. Я. Савченко. – К. : Рад. школа, 1982. – 176 с.